

«В РІДНІЙ ЗЕМЛІ...»

Напевне, небагатьом відомо, що в минулому столітті в Україні, у древньому Чернігові (на південній околиці — Лісковичі, на тихій вулиці Преображенській) народився і жив український поет і письменник, педагог, класик української літератури Микола Андрійович Антіох-Вербицький.

Дім, що свого часу належав йому, прикрашає меморіальна дошка з чудовим бронзовим барельєфом портрета письменника. А десь на старому міському кладовищі загубилась його могила.

М. А. Антіох-Вербицький народився 1 (13) лютого 1843 р. у дворянській сім'ї.

Його батько, Андрій Іванович Антіох-Вербицький, — чиновник губернського правління, виходець із старовинного дворянського роду, що дав рідній землі немало художніх і літературних талантів. Ще в другій половині XV століття прибув у Росію предок Антіохів-Вербицьких у складі почту нареченої Івана III Софії Палеолог, племінниці візантійського імператора Костянтина XI.

Серед супроводжуючих царську наречену було чимало ремісників, художників та архітекторів, і перший з роду Антіохів, котрий прибув у Росію з Антіохії (колишньої малоазійської держави Селевкідів, що на той час була візантійською провінцією) та пустив тут своє коріння, був одним з них. «Чином військової служби» в 1686 р. був винагороджений дворянством нащадок його Антіох Михайл Олексійович, новгород-сіверський наказний сотник, далекий предок М. А. Антіоха-Вербицького.

Ліберальні погляди сім'ї, сам дух просвітництва і свободи, що витав у домі Вербицьких, відіграли свою роль у формуванні характерів молодого покоління, й зокрема — юного Миколи, майбутнього письменника.

Його перші вірші, присвячені своєму народові, сповнені глибокого співчуття і болю за його долю.

Пізніша участь у революційній народницькій організації в роки навчання, а згодом у перші роки служби неодноразово приводила Вербицького на допити у III відділення поліції. За ним було встановлено суворий нагляд. І 30 літ свого недовгого життя він провів на засланні.

Нинішнього літа одна моя добра знайома запросила мене на гостину в м. Орел. Зраділа неабияк, адже знала, що мій прадід М. А. Антіох-Вербицький із 30 років заслання 15 прожив у цьому місті. Десь у глибині душі теплилась надія: хотілося хоча б щось дізнатися про життя мого прадіда, відшукати загублені сліди. У нас, на його батьківщині, небагато відомо про письменника.

Якже була здивована і вражена, коли з'ясувалося, що М. А. Антіох-Вербицький у культурних колах м. Орла — персона відома і шанована.

В дорогу вирушили удвох із сином.

Позаду залишилося недовге лаштування, вагонна суета, спорожнілий нічний вокзал у Брянську і перша ранкова електричка з напівсонними пасажирами. Прохолодним ранком зустрів нас Орел. Ми вийшли з вагона й зупинилися в нерішучості. Простора і дещо безладна вокзальна споруда вразила нас своєю незграбною помпезністю. Зорієнтувавшись та знайшовши «кінці», ми сіли в тролейбус — і почалася по-

дорож вулицями незнайомого містечка. Новобудови чергувалися з давніми спорудами, і, з першого погляду, цей провінційний куточок нічим особливим не відрізнявся від своїх «побратимів» середньої смуги.

Добравшись нарешті до замиського будинку моїх друзів, відчувши тепло й радість перших вражень, вийшла на ганок. Переді мною, мов на долоні, розкинулося місто, що потопало в зелені садів і парків, залите золотом теплого полудневого сонця.

Десь внизу, в гушавині зелені, текла стрімка Ока. У центрі міста в неї впадає річка Орлик. Дивні мости, порослі мохом набережні прикрашають місто. Ощаслививши себе, зрештою, вільним часом, іду в центр. Не кваплячись, бреду безлюдними патріархальними провулочками. Старі й зовсім древні будинки трапляються то там, то сям. Очевидно, їх тут не поспішають стирати з лиця землі, знищивши неповторність і колорит Орла, а зберігають і свято оберігають, як пам'ять про минулі часи, події та людей, котрі тут колись мешкали.

У самому центрі — дім-музей І. С. Тургенева, а поряд — музей письменників-орловців. Співробітники музею зустріли мене надзвичайно тепло й привітно, дізнавшись, хто я і звідки. Зраділи щиро і невідробно, люб'язно надавши можливість оглянути експозиції — змістовні, професійно і з художнім смаком підібрані.

Лідія Валентинівна Іванова зібрала всі можливі відомості про М. А. Антіоха-Вербицького для того, щоб я могла ними скористатися, познайомила з об'єктами, що цікавили мене.

Перейшовши через міст, ми опинилися на старій площі. З одного боку її перед церквою, чудовий пам'ятник Лескову. Колись на цьому місці стояли два будинки. В одному з них жив Антіох-Вербицький, викладач російської словесності, історії та французької мови у місцевій гімназії. Йому варто було лишень перейти майдан, аби потрапити на місце служби. Ось воно, старовинне, початку минулого століття, приміщення з розкішними вікнами і легкими струнками колонами, які підтримували невеличкий ажурний портик над входом. Відкриваючи важкі дубові двері, ми заходимо до приміщення. Будинок на реставрації, проте служителька люб'язно дозволяє нам трохи побути в його стінах, подивитися і вдихнути повітря часу, яким дихав колись мій прадід.

Дивлячись на старовинні стіни, східці з литими чавунними перилами, димоходи, що збереглися з незапам'ятних часів, уявляю, як немолодий уже, лисіючий, в поношеному сюртуці, із задумливим, трохи сумним поглядом темних очей з-під пенсне, заходить до класу викладач, зустрічаючи допитливі погляди молодості.

Він добрий і поблажливий до своїх вихованців, ніколи не ставить їм «неуд». По суті, байдужий до гімназичної програми. Зате які цікаві та змістовні бувають його лекції з історії та історії літератури, коли він, відхиляючись від програми, забувши статутний циркуляр, проводить урок. Клас завмирає, і тільки чути його голос, дзвінкий і виразний. Його прекрасна літературна мова — чиста й вишукана. Обличчя вихованців осяяні захопленням і замишуванням.

Щосуботи його провідують учні. Серед них — Л. Андреев, майбутній класик російської літератури, М. Ольгин та інші. Він пригощає їх чаєм, тістечками, водночас вислуховуючи перші літературні спроби в авторському виконанні. Він всіляко підтримує та заохочує їх, допомагає знайти себе. Адже це так важливо для творця — бути в колі однодумців, особливо початківцю.

Найперше своє оповідання Л. Андреев відніс в «Книжки недели», туди, де не раз друкувався сам Вербицький.

Орловська земля здавна дарувала Росії літературні таланти. Багато з літературних корифеїв жило тут водночасі з Вербицьким. З кимось із них він був просто знайомим, з кимось близько спілкувався.

Потрапивши в Орел на 44-ому році, у віці, який прийнято вважати початком другої половини життя, періодом підсумовування досягнутого й зробленого, стійких життєвих позицій, письменник багато й плодотворно працює, публікується у багатьох виданнях (в т. ч. «Книжках недели», «Журнале охоты», «Природе И охоте» та ін.).

Саме на цей час випадає розквіт його літературного таланту, апогей творчості.

Наприкінці дев'яностих виходять у світ його збірники «Охотничьи рассказы» та «Очерки из охотничьей жизни». Вони не тільки яскраве свідчення таланту письменника, але й справжньої літературної майстерності, притаманної автору. Пристрасний мисливець, великий любитель природи і найпалкіший її прихильник, він описує явища природи надзвичайно виразно й колоритно. Його портретні замальовки вражають образністю, а життя тодішньої провінції зображене з тонкою іронією. У творчості Вербицького помітний вплив І. С. Тургенева, особливо в оповіданні «У костра», який композицією та художніми прийомами нагадує «Безин дуг», а сюжетом — пізніші містичні твори письменника.

Стрімко летить час. І роки, нехай і зігріті теплотою спілкування з побратимами по духу і перу, але все-таки проведені на чужині, вдалині від отчого краю та сім'ї, аж ніяк не можна назвати ні щасливими, ні безтурботними. Щоліта Вербицький приїжджає в Чернігів, щовесни його полум'яне серце з нетерпінням чекає зустрічі з вітчизною. Але щоразу з настанням осені йому доводиться полишати рідне гніздо.

І в 1900 р. він подає прохання про відставку, яке нарешті було задоволене, і М. А. Антіох-Вербицький має право переїхати на батьківщину.

Звідтоді він безвиїзно живе в Чернігові, підтримує стосунки з українськими письменниками В. М. Забілою, П. О. Кулішем, В. Б. Антоновичем та іншими, активно працює творчо. Виходить з друку друга збірка «Очерков». Він пише вірші та прозу як російською, так і українською мовами.

Вербицького не забувають колишні вихованці: іноді від них надходять листи.

«Вербицький Микола Андрійович, словесник і добряк, доживає свій вік у Чернігові», — згадував про нього Росенов. («Россієв присвятив йому своє перше надруковане оповідання «Под ивою», а Вербицький на карточці: «Рад был бы написать что-либо путное, да накажи Бог, голова одурела от экзаменов; довольствуйся уж этим и не забывай старого учителя»). — Ми знали до неможливості поблажливого, на диво, начитаного викладача Вербицького, котрий знав напам'ять наших поетів-класиків, ледь не повністю «Вечори на хуторі біля Диканьки», неперевершеного декламатора, що виступав на благодійних вечорах... серед вітчизняних мисливців.

Мав славу талановитого поета і прозаїка, чії твори у дусі Тургенєвських «Записок» друкувались переважно в журналах «Природа и охота», «Россия», в «Книжках недели»...

Краса українського театру М. К. Заньковецька — його колишня учениця...».

На терасі музею письменників-орловців за круглим столом було тепло й затишно, парував самовар, і чай сповнював неповторними пахощами просторе приміщення. Зручно вмовившись у кріслах, я та мої

нові знайомі-музейники обмінювалися враженнями й знаннями. Не дивно, що співробітникам літературного музею хотілося дізнатися щось донині невідоме про Антіоха-Вербицького, літератора, котрий жив в Орлі у минулому столітті. Викладача російської словесності і класика української літератури, чий твори увійшли в антологію української поезії, вчителя й першого літературного наставника Леоніда Андреева, класика російської літератури, щирого шанувальника Т. Шевченка, який писав обома мовами й прославив своїм талантом та творчістю літератури двох братніх народів — російського й українського.

Розмова видалась тривалою: кожному цікаво було і розповісти й почути. Та нічого вічного немає. Настало прощання. Розходилися, коли вже сутеніло.

Вечір приємною прохолодою тишив місто. Безлюдними вулицями поверталася до будинку, де гостувала, і бруківка, нагріта за день жарким липневим сонцем, віяла теплом. Мимоволі думалося: скільки-то разів цією старовинною бруківкою проходив мій прадід, дуже й дуже освічена людина, патріот своєї гаряче любимої батьківщини, що так довго перебував у розлуці з рідною землею...

Спливали літа, часи ознаменовувалися подіями, війни та революції змінювали світ. Щось з'являлося, щось змінювалось, а щось зникало назавжди. А родина Вербицьких жила своїм життям: діти створювали власні сім'ї, народжувалися онуки.

Дочка Ольга за участь в організації есерів у 1903 р. вислана у Сибір. У 1905 р. в сім'ї старшого сина Федора народилась донька Марія, майбутня художниця. І на честь онучки Микола Андрійович посадив під вікном деревце.

Довгі роки на чужині та вимушена самотність даються взнаки. Неблаганно наближається старість з хворобами та безвихіддю.

І в один із холодних листопадових вечорів його не стало. М. А. Антіох-Вербицький пішов із життя 27 листопада (10 грудня) 1909 р., 65-літнім.

На старому міському кладовищі у затінку вікових дубів спочиває його прах. А світла пам'ять про письменника живе й донині серед його нащадків і музейників, про котрих без перебільшення кажуть, що вони все знають-відають.

А величезний суворий ясен — те саме деревце, посаджене на честь внучки Марії — зацвітає під вікном дому Вербицьких на Лісовиці щовесни, перешіптуючись з вітрами. Єдиний живий свідок життя поета на землі, яка знає його і пам'ятає про нього...

